УДК 811.161

МОВЛЕННЄВА АГРЕСІЯ У СУЧАСНОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

Світлана Ігнатьєва
(*Полтава, Україна)*

Обґрунтовано мовленнєву агресію як комунікативно-дискурсивне явище, визначено її особливості як тип мовленнєвої поведінки наратора у щоденниковому дискурсі, розкрито механізми агресивної мовленнєвої поведінки на трьох рівнях комунікативного простору – мовленнєвому, аксіологічному й когнітивному.

Ключові слова: *категорія агресивності, комунікативно-прагматичний простір, бінарна психологічна модель „агресор-жертва”, комунікативне кілерство, референт висловлювання, мовленнєва агресія.*

Обосновано речевую агрессию как коммуникативно-дискурсивное явления, определены ее особенности как тип речевого поведения нарратора в дневниковом дискурсе, раскрыты механизмы агрессивного речевого поведения на трех уровнях коммуникативного пространства – речевом, аксиологическом и когнитивном.

Ключевые слова: *категория агрессивности, коммуникативно-прагматическое пространство, бинарная психологическая модель "агрессор-жертва", коммуникативное киллерство, референт высказывания, речевая агрессия.*

The article justifies verbal aggression as a communicative and discursive phenomenon. There were defined its characteristics as a type of verbal behavior of the narrator in a diary discourse. There were revealed the mechanisms of aggressive verbal behavior at three levels of communicative space - verbal, cognitive and axiological.

Key words: *Category of aggressiveness, communicative and pragmatic space, binary psychological model "aggressor-victim", communicative killing, statements referent, speech aggression.*

Постановка проблеми. Увага до питань мовленнєвої агресії протягом останніх десятиліть значно активізувалася, їх вивчення стає більш скурпульозним. Проблема агресії досліджується соціологами, політологами, особливо – психологами. Мовознавці зацікавились вивченням агресії як явищем мовленнєвої комунікації відносно нещодавно. У другій половині XX століття у мовознавстві змінюються пріоритети – структурна лінгвістика уступає місце функціональній. Панівним принципом стає принцип антропоцентризму. У фокусі лінгвістичних досліджень homo eloguens „людина,

яка говорить”, з її уявленнями про комунікативні дії, наміри у комунікативному середовищі й принципах комунікації. У зв’язку з цим однією з найважливіших у лінгвістичних дослідженнях стає проблема оптимізації мовленнєвого процесу. Вивчення проблеми передбачає детальний аналіз не лише позитивної комунікації: стратегії ввічливості, толерантності тощо, але і тих мовленнєвих явищ, які не відповідають уявленням про коректність у спілкуванні. До таких явищ, безумовно, відноситься агресія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Сьогодні спостерігаємо підвищений інтерес науковців до феномену комунікації як до певної структури людського існування, у просторі якої здійснюються основні види її діяльності, зокрема агресивна комунікація. Вона розглядається науковцями як своєрідний простір, інструмент і принцип культури, через які здійснюється міжкультурний діалог. На сьогодні цією актуальною проблемою займаються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, а саме: Щербініна Ю.В., Бикова О.М., Вежбицька А.К., Воронцова Т.А., Желвіс В.І., Слепушкіна О.В., Берон Р., Річардсон Дж., Ebbessen E., Duncan B. та інші вчені Ю.М. Антонян розмежовує „жорстку” і „нежорстку” агресію. Він визначає агресію з морально-нейтральних позицій і наголошує на тому, що агресія – це „не лише безкорисне_і руйнівний насильство, це ще й спосіб виживання, дії” [1, с.14]. Він вважає, що агресивні дії далеко не завжди носять жорсткий характер, але називає будь-яку жорстокість агресивною [1]. У дослідженні Т.В. Чернишової зауважується , що „дехто із дослідників говорить про мовну агресію як про перевищення межі згрубілості і вульгаризації літературної мови, що виявляється через пересичування ненормативною лексикою (лайливою, з установкою на грубість образу), негативною оцінкою особистості за допомогою ярликів, надмірною експансією іноземних слів і порушенням мовних норм ситуативно і стилістично не виправданих” [9, с. 45]. Російський вчений В.Ю. Апресян всі типи під мовною агресією розуміє „всі типи негативного чи критичного ставлення мовця до адресата, яке виражене за допомогою мовних засобів” [3, с. 16]. „Великий тлумачний словник сучасної української мови” дає таке визначення агресії „*Неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації чи обмеження її незалежності*” [3, с. 7]. Агресія, інструментом якої є не сила, а слово – це мовна агресія. Проблема вербальної агресії знаходиться у сфері компетенції психолінгвістики.

Особлива увага науковців до теоретичних проблем спілкування пояснюється значною кількістю праць, присвячених таким поняттям, як текст, дискурс (Р. Барт, А.Д. Бєлова, Р. Водак, С.В. Воркачев, В.З. Дем’янков, В.І. Карасик, В.В. Красних, З.Д. Попова, О.О. Селіванова, К.С. Серажим, Г.Г. Слишкін, Ю.С. Степанов, І.С. Шевченко та ін.). Російська мовознавець О.С. Кубрякова, виділяючи когнітивно-дискурсивну парадигму, зазначає „теоретично усвідомлюючи нову парадигму, за своєю суттю функціональну, описуючи кожне мовне явище, як правило, враховуються ті дві функції, які вони обов’язково виконують – когнітивну (за їх участю у процесі пізнання) і комунікативну (за їх участю в актах мовленнєвого спілкування)” [7, с. 6–17].

Актуальність дослідження визначають акцентування різних властивостей агресивності в логіко-філософських та лінгвістичних концепціях, постійна увага дослідників до цієї проблеми свідчать про її важливу роль у психологічній та розумовій діяльності людини. Актуальність проблеми мовленнєвої агресії засвідчує те, що вона досить широко представлена у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Мовознавці кваліфікують агресію не просто як мисленнєвий акт, аспект реального бачення, а вона становить невід'ємну, конструктивну ознаку цієї реальності. У лінгвістичних розвідках поняття „агресія" ще не одержало однозначного тлумачення в науковій літературі. Поняття *„мовленнєва агресія", „мовна агресія", „вербальна агресія", „словесна агресія", „комунікативна агресія", а ще „мова ворожості", „словесного екстремізму", „дискурс ненависті й ворожості"* широко вживається як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі останніх десятиріч. Ці поняття майже стали термінологічними. Водночас їх широке вживання у когнітивно-комунікативній діяльності людини, розмаїття функціональних можливостей та виявлень агресії сприяють тому, що в сучасній науці немає єдиної загальноприйнятої концепції цього мовного явища, як немає чіткого визначення її статусу. Феномен агресії, як об'єкт вивчення у сучасному щоденниковому дискурсі, дотепер залишається ще не дослідженим. Жодна з існуючих наукових концепцій, які пояснюють природу людської агресії, не розглядають вербальне виявлення агресії у щоденниковому дискурсі як самостійний предмет наукового аналізу.

Аналіз лінгвістичних досліджень, присвячених агресії в мовленні, дозволяє виокремити два основних підходи – лінгвопсихологічний, оскільки у таких дослідженнях психологічне розуміння агресії впливає на мовленнєву поведінку, з лінгвістикою пов'язані лише способи її вираження. Психологічний підхід трактує вербальну агресію через виявлення негативних емоцій відносно будь-чого чи стосовно будь-кого. Однак з позицій комунікативної лінгвістики значеннєвим є не лише те, яким чином сказане, але і з якою метою сказано. Якщо говорити в такому аспекті, то стає очевидним, що агресивні вкраплення, які входять в контекст щоденникового дискурсу дозволяють простежити протиріччя між емоційно експресивною формою висловлювання й прагматичними намірами адресанта. Окрім того, в комунікативній ситуації, яка властива для ЩД, мовленнєва агресія не може спиратися на бінарну психологічну модель „агресор-жертва". Саме тому, на нашу думку, мовленнєва агресія хоч і є фактом мовленнєвої комунікації, проте повинна розглядатися не стільки в поняттях психології, стільки в поняттях і категоріях комунікативної лінгвістики.

Мета статті. Враховуючи комунікативно-дискурсний підхід до вивчення проблеми, обґрунтувати сутність мовленнєвої агресії як особливого типу мовленнєвої поведінки наратора у ЩД. Виявити дискурсивні особливості цього явища і на основі комунікативно-прагматичних установок адресанта вибудувати типологію мовленнєвої агресії. Виявити способи і форми її виявлення на мовленнєвому рівні у ЩД.

Виклад основного матеріалу. Ми переживаємо час самопізнання, часом складного й хворобливого, пізнання своєї історії, міфів, кумирів, помилок тощо. Популярність у вивченні того чи іншого типу дискурсу є показником духовного стану суспільства в цілому, інтерес же до вивчення українського щоденникового дискурсу (УЩД) сьогодні можна легко пояснити. У сучасному світі саме інформація та знання постулюються як головні цінності. Щоденник сьогодні є необхідним компонентом індивідуального буття людини, а щоденниковий дискурс сприймається адресатом як одна із форм комунікації, що передбачає активне спілкування певної соціальної структури з накопиченим культурним досвідом, а також становить один із ключових засобів духовного самовизначення особистості, виробленню власної ідентичності. Він посідає помітне місце в літературно-художніх і суспільно-політичних виданнях останніх десятиріч, а також слугує джерелом знань і мудрості. Окрім того, – через ЩД отримуємо відомості стосовно історичних подій, побут і звичаї, які характеризують певну епоху. У контексті культурно-діяльної психології, яку створили Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв і О.Р. Лурія, щоденниковий дискурс, мабуть, є одним із найкращих претендентів на те, щоб слугувати „глеком особистості” за межами людської свідомості. У щоденниковому жанрі найповніше виявляються особистісні смисли, „значення-для-мене”, (Леонтьєв, 1975). Щоденниковий дискурс – це своєрідна „автокомунікація”, коли я сам говорю з собою. Він, як діалог з собою, вибудовується за законами, близькими до законів внутрішнього мовлення (Виготський, 1982-1984). Безперечно, щоденниковий дискурс – це платформа для вираження не тільки особистості, але і її динамічного розвитку. У щоденнику як формі презентації внутрішнього мовлення більш за все відображається мотиваційний „план свідомості”, (там же) „поліфонія свідомості”, про яку наголошував М.М. Бахтін. Очевидно, що авторська концепція у ЩД найконструктивніше реалізується саме через відношення: адресант – дискурс – адресат. Засобами вираження авторської позиції зумовлена естетична своєрідність щоденникового дискурсу, його структурний принцип, завдяки якому всі елементи у творі взаємопов’язані та створюють єдине ціле. Вони реалізуються у авторській свідомості через цілісно виважене конструювання і співвідношення всіх його складників. Наратор осмислює і одночасно оцінює своє минуле життя і репрезентує відверті, не завжди упереджені оцінки.

Загальновідомо, що проблема лихослів’я набуває все більшої значимості у мовній комунікації. З еколінгвістичних позицій мовленнєва агресія розглядаються як форма мовленнєвої поведінки, що, як правило, негативно впливає на комунікативні стосунки між людьми, оскільки вони спрямовані завжди на мінімізацію й навіть деструкцію мовної особистості адресата, на його підкорення, маніпулювання ним в інтересах автора висловлювання.

У ЩД виокремлюємо вербальну агресію. Вона виявляється насамперед через авторські негативні емоції , які викликані певними подіями або людьми, які його оточують, що безпосередньо впливає на зміст усього висловлення Мовознавці виокремлюють насамперед вербальну активну агресію. Це пряма – словесна образа або приниження іншої людини . Напр.: „*наш скороспілий, не без*

тиску обраний президент” [3, с. 289]; „*солодкоголосий Михайло*” [3, с. 297]; „*убивця власних починань* [3, с. 338]; „*кримський арештант*” [3, с. 372] (О. Гончар про Михайла Горбачова – радянського партійного і державного діяча); „*вінценосний кат*” [2, с. 318]; „*верховний самодур*” [3, с. 220]; „*зрадник Переяславської угоди*” [3, с. 244]; „*той, хто розпинав нашу Україну*” [3, с. 244]; „*хто вчинив у Батурині різанину таку, що ... і небо мало здригнутись*” [3, с. 244]; „*кат*” [3, с. 244] (О. Гончар про Петра І – російського царя); „*напівбожевільний деспот*” [3, с. 555]; „*Іван Лютий*” [2, с. 9]; „*цар-синовбивця*” [2, с. 9] (Олесь Гончар про Івана Грозного – першого російського царя); „*той ідіот-ракло*” [8] (Любченко про хлопця, схожого на робітника) [8, с. 146]; „*дурна баба*” [8, с. 167]”(Любченко про дружину Ніну); „*Сволота! Русотяпи! Міщани!Людці! Сміття громадське*” [8, с. 167] (Любченко про своїх ідейних ворогів). Вербальна агресія прямо пов’язана з інвективною лексикою, яка широко представлена у щоденниковому дискурсі.

Спираючись на лінгвістичний аналіз ЩД виокремлюємо цілий ряд образів так званих ворогів адресанта. Ворог представляється у вигляді влади, можновладців, державних партійних діячів (величезна кількість окремих словосполучень. Напр.: Брежнєва Леоніда Ілліча „*шепелявий дворушник*” [3, с.248]; „*почвара, монстр, ненависник національних культур*” [3, с. 399]; „кат нашої культури, мучитель” [3, с. 478]; „маразматик” [3, с. 478].

Ще однією формою так званого „комунікативного кілерства” у ЩД є вживання негативної оцінки чийогось висловлювання. Вона репрезентується прямим вказуванням як на умисну брехню (неправда, брешете, не брешіть, це брехня), так і на абсурдність, дурницю повідомлення (ахінея, демагогія, дезінформація, дурниця, нісенітниця).

Екпресивність мовленнєвої агресії підсилюється за рахунок вживання просторічних фразеологізмів. Напр.: „*Знаю:* ***не їла душа часнику – смердіти не буде***” [2, с. 7], „Лунають голоси обурення – а ***цап і далі стереже капусту***” [2, с. 339]; „ *Сидить тепер – ні в сих ні в тих – неподалік мене, в цім же ряду, блідий, засмоктаний, знищений…* ***Випав з воза і, видно, – назавше****… Таке життя!*” [2, с. 254], „*Перед Новим роком ще* ***ложку дьогтю тобі****…*” [2, с. 289]. Негативна оцінка в ЩД може бути виражена за допомогою інтертекстуальних одиниць. Через звернення до текстів з низьким культурним статусом (реклама, анекдот, шлягер, тощо) досягається подвійний ефект впливу: негативна оцінка дається, по-перше, на рівні змісту, по-друге, через низький статус тексту. Наприклад: *Від опричини Івана Грозного, цього напівбожевільного деспота до кривавої розправи над чеченським Грозним – такий шлях цієї імперії. Шлях суцільних злодіянь і найтяжчих злочинів перед народами. Агонізує… Але як оскаженіло вона знов і знов намагається у своїх конвульсіях, справді, мов конаючий удав, задушити молоді, не зміцнілі ще суверенітети республік…* [3, с. 555].

Мовна агресія у ЩД є одним з засобів негативного впливу на реципієнта. Вона формує своєрідну суб’єктивну думку про певні події, суспільні явища, людей. Мета їхнього вживання різна, насамперед прагнення автора продемонструвати своє негативне ставлення до:

а) певного суспільного явища, історичних подій. Наприклад, війни: „*жахлива річ… нічого не доводить*” [1, с. 116]; „*це нудотний сморід газів од вибухлих мін, і без кінця хочеться спати*” [2, с. 34]; „*виплід людських пристрастей і розуму (якщо можна назвати розумом те, що сталося*” [2, с. 167] тощо;

б) тих людей, про яких йдеться у тексті. Наприклад, про Ватченка О.Ф.: „*дніпропетровський юшкоїд (200 кг живої ваги*)” [2, с.23]; „*батько продавець*” [2, с. 23]; „*дніпропетровський обжера*” [2, с. 34]; „*дніпропетровський унтер*” [2, с. 37]; „*дніпропетровське мао*” [3, с. 16]; „*дніпропетровський вовкодав*” [4, с. 256]; „*дніпропетровський юшкоїд*” [4, с. 176]; „держиморда” [3, с. 541] тощо.

Мовна агресія – це порушення норм культури мови. Огляд щоденникових текстів уможливлює констатування той факт, що їх автори досить активно вживають у своєму мовленні агресивні елементи . На наш погляд, саме вивчення прагматичних настанов мовця, а також психологічних та поведінкових реакцій комунікантів дає більш повне уявлення про агресивну мовленнєву діяльність та особливості їхньої взаємодії у ЩД. Зазвичай у прагматиці щоденникового тексту не завжди враховуються комунікативні інтереси реципієнтів, не завжди зберігаються толерантні засади мовних стосунків. Мовна агресія заснована на маніпуляції свідомістю адресата інформації. У ЩД вона не завжди упереджена і є суб’єктивною.

Висновки. Мовна агресія – це, відповідно, агресія, інструментом якої є не сила, а слово. Отже, слово – це загальна ланка між адресантом і адресатом у ЩД і становить мовленнєву агресією. До активної прямої агресії відносяться погроза, образа, звинувачення, прокляття, створення негативного образу, висловлювання, що знижують образ опонента, нагнітання деталей, які дискредитують твердження. Мовна агресія у ЩД може змінюватись за ступенем інтенсивності та формами її виявлення: від висловлення неприязні й недоброзичливості до словесних образ.

На наш погляд, саме вивчення прагматичних настанов мовця, а також психологічних та поведінкових реакцій комунікантів дає більш повне уявлення про агресивну мовленнєву діяльність та особливості їхньої взаємодії у ЩД. Зазвичай у прагматиці щоденникового тексту не завжди враховуються комунікативні інтереси реципієнтів, не завжди зберігаються толерантні засади мовних стосунків. Мовна агресія заснована на маніпуляції свідомістю адресата інформації. У ЩД вона не завжди упереджена і є суб’єктивною.

Перспективи подальших розвідок. У запропонованому дослідженні створено цілісну концепцію мовленнєвої агресії як особливого типу мовленнєвої поведінки, в основі якої – психологічна деформація адресантом комунікативного простору адресата щоденникового дискурсу. У подальшому вважаємо за необхідне простежити мовленнєву агресію в гендерному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни. [Электронный ресурс] / Ю.М. Антонян – М. : Из-во «Инфра-М», 1995. – 320 с. – Режим доступа: http://www.lawlibrary.ru/izdanie32621.html

2. Апресян В.Ю. Имплицитная агрессия в языке [Электронный ресурс] – Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН. – Режим доступа: http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Apresian.htm.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ „ Перун ”, 2004. – С. 518.
4. .Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.1 (1943-1967) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002. – 455 с.
5. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.2 (1968-1983) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2003. – 607 с.
6. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.3 (1984-1995) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2004. – 606 с.
7. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е. Кубрякова // Вопр. языкознания. – 2004. – № 1. – С. 6–17.
8. Любченко А.П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / Упоряд., авт. післямов. В.А. Любченко; авт. передм., комент., приміт. І.Л. Михайлин. – Х.: Основа, 2005. – 464 с.
9. Чернышова Т.В. Стилистический анализ как основа лингвистической экспертизы конфликтного текстаи / Чернышова Т.В. // Юрислингвистика-2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии [Электронный ресурс]. – Барнаул, 2000. – С. 206-213. Режим доступа: http://www.lingvotech.com/chernyshova-00

УДК 81’233

К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИИ ДЕТСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ОШИБОК

Елена Кадырова, Татьяна Кузьмина
(*Санкт-Петербург, Россия*)

Авторами розглянуто можливі підходи до аналізу помилок, характерних для ранніх етапів оволодіння письмом.

***Ключові слова**: ранні етапи оволодіння письмом, одно-однозначні фонемно-графемні відношення, характеристики примітивного письма.*

Авторы рассматривают возможные подходы к анализу ошибок, характерных для ранних этапов освоения письма.

***Ключевые слова**: ранние этапы освоения письма, одно-однозначные фонемно-графемные отношения, характеристики примитивного письма.*

The authors consider practicable approaches to the analysis of errors that characterise the early stages of the development of writing.